

Vladimirs Terehovich*, Elita Nimande**

Historyczne odrębności rozwoju prawa karnego na Łotwie***

Keywords: Latvian penal law

Summary

Penal law on Latvian territories was influenced by the law of states, which were governing this land. You can observe German, Danish, Polish, Swedish legal acts being in force there. From the beginning of 18th century the influence of Russian law was becoming stronger and stronger. All important Russian penal codes were in force in Latvia. Among them the most important was the 1903 penal code. It has been in force in independent Latvia for many years and influenced constructions of 1933 Latvian penal code. In 1940 Latvia was occupied by Soviets and was included into USSR as a Soviet republic. Soviet penal regulations were in force in Latvia. Even now former Soviet legal doctrine has big influence on penal law in independent Latvia.

Łotwa jako niepodległe państwo jest formacją stosunkowo młodą, powstała bowiem w 1918 r. Dodatkowo należy zauważyć, że okres niepodległości obejmuje tylko około 40 lat, a to w związku z włączeniem Łotwy w skład ZSRR w latach 1940–1990. Okoliczności te z jednej strony upraszczają opis rozwoju prawa karnego na Łotwie, z drugiej zaś go komplikują. Uproszczenie opisu historii rozwoju prawa karnego na Łotwie związane jest głównie z krótkim okresem historycznym i wiarygodnym materiałem faktycznym, który świadczy o od-

* Profesor Bałtyckiej Międzynarodowej Akademii w Rydze.

** Docent Wydziału Prawa Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze.

*** W przekładzie dr Danuty Kosior.

rębności samego rozwoju. Komplikacje związane z opisem związane są głównie z wyodrębnieniem źródeł pochodzenia tych lub innych tradycyjnych poglądów, które miały wpływ na obecny stan prawa karnego na Łotwie.

Początki rozwoju prawa karnego, które obowiązywało na terenie Łotwy w dawnych czasach, według niektórych uczonych¹, kształtowały się na bazie idei krwawej zemsty i wykupu. Pierwszymi źródłami pisanymi prawa karnego na Łotwie były Indrika hronika i Kronika Liwońska (Vecarf Livinijas atskanu hronika), które miały cechy prawa zwyczajowego, bez rozróżnienia na poszczególne gałęzie prawa. W XIII w. niemieccy zdobywcy napisali prawo chłopskie (Rigas athibiskapijas novadu zemnie ku teisibas)² dla okręgów arcybiskupstwa ryskiego. Prawo chłopskie okręgów arcybiskupstwa ryskiego zawierało pozostałości idei krwawej zemsty i wykupu (główszczyzny). Na przykład, § 1 „Za każdego zabitego – jedno uśmiercenie”, § 3 „Za każdy cios nożem – 6 marek”, § 7 „Jeżeli kogoś zranią kijem i na skórze pozostanie siniak, to kara wynosi 3 marki” itd.³

Pod koniec XIII w. niemieckim kupcom i feudałom udało się, przy aktywnym udziale Kościoła katolickiego, zdobyć tereny Łotwy i Estonii, na których zamieszkiwali Liwowie, Estończycy, Kurowie, Zemgalowie, Łatgalowie i Zelowie. Zdobyte przez Niemców tereny nadbałtyckie otrzymały nazwę Liwonia (Inflanty); utworzony został dla nich złożony system prawa feudalnego, oparty na niemieckim prawie lennym. Powstały system prawa został napisany i skodyfikowany dla różnych stanów Łotwy. Najbardziej znaczącymi źródłami prawa w Inflantach były:

- 1) duńskie prawo lenne królów Waldemara i Eryka (niem. *Woldemar-Erischsche Lehnrecht*) z II poł. XII wieku;
- 2) dawne prawo rycerskie Liwonii (Inflant) (niem. *das älteste livländische Ritterrecht*)⁴;
- 3) tzw. średnie lub rozszerzone prawo rycerskie Liwonii (niem. *das mittler oder erweiterte livländische Ritterrecht*);
- 4) tzw. systemowe lub poprawione prawo rycerskie (niem. *Systematische oder umgearbeitete Ritterrecht*).

Instytucje władzy Zakonu Kawalerów Mieczowych w Inflantach stworzyły również trzy zbiory praw dla ludności miejscowej:

- 1) prawo chłopskie arcybiskupstwa ryskiego (*Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības*)⁵;

¹ V. Kalniņš, *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*, I sej. „Zvaigzne”. Rīga 1972, 27.lpp.

² Fr. G. v. Bunge, *Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtquellen*, Riga–Dorpat 1832, s. 82.

³ A. Švābe, *Vecākās zemnieku tiesības*, Rīga 1927, 3.lpp.

⁴ Fr. G. v. Bunge, *Altlivlands Rechtsbücher*, Leipzig 1879.

⁵ Fr. G. v. Bunge, *Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtquellen*, Riga–Dorpat 1832, s. 82–95 (pełny tekst).

2) prawo chłopskie Liwów i Estończyków (*Lībiešu un igauņu zemnieku tiesības*)⁶;

3) prawo chłopskie Kurów (*Kuršu zemnieku tiesības*)⁷.

W 1557 r., w związku z zaostrzeniem stosunków między Zakonem Kawalerów Mieczowych i Rosją, rozpoczęły się działania wojenne. W wyniku układów politycznych i wojny Polska i Litwa otrzymały na terytorium Inflant prowincje: Widziemie i Łatgalię, które król Polski i wielki książę litewski Zygmunt II August *Najwyższym specjalnym aktem konstytucyjnym* nazwał Księstwem Zadźwinia (Ducatus Ultradunensis). Późniejsze akty prawne, które król Polski i sejm uchwalali dla Inflant (Ducatus Ultradunensis) zostały zebrane w kilku wydaniach⁸. U podstaw źródeł prawa karnego dla Inflant legły Statuty Litewskie (Lietuvas statuti)⁹. Np. rozdział IX „O gwałtach, o bójkach, o główszczyznach szlacheckich” art. 68; rozdział XII „O główszczyznach, ...ludzi prostych” art. 24; rozdział XIII „O rozbojach, rabunkach i in.” art. 14; rozdział XIV „O przestępstwach wszelkich stanów” art. 32 itd. Formalnie władze polskie w Widziemiu i Łatgalii uznawały także dawne Prawo Liwońskie (Prawo Inflanckie), u którego podstaw leżało „Iura germanorum propria Atce consueta”.

Księstwo Kurlandzkie jako część Inflant prawnie uważane było za polsko-litewskie państwo wasalne. Wcześniejsze prawa i przywileje Inflant pozostały bez zmian i uzupełnień i nadal obowiązywały w Księstwie Kurlandzkim aż do 1611 r., tj. do czasu pojawienia się zbiorów praw – Gesetze Und Statute des piltenschen Kreises; 1617 r. Statuta Curlandicis i in.

Następny etap rozwoju prawa karnego na terenie Łotwy związany jest z tzw. szwedzkim czasem. Szwedzi rządili w Widziemiu niespełna sto lat. W 1629 r. owe ziemie przypadły Szwecji w czasie wojny z Rzeczpospolitą na mocy rozejmu w Altmarku. Akty ustawodawcze króla szwedzkiego miały różne nazwy i charakter, np. Stadga, Reglament, Ordinanz, Resolution, Instrukcion. Król Szwecji stanowił prawo albo dla terenów Widziemia, albo dla Szwecji, także w korelacji z ziemiami zamorskimi. Ażeby akty ustawodawcze, wydawane przez króla szwedzkiego, były bardziej dostępne na terenie Widziemia, publikowano je w tłumaczeniu na język niemiecki¹⁰. Prawo szwedzkie jako prawo subsydiarne obowiązywało na terenie Widziemia również na początku rządów Imperium Rosyjskiego. Kres władzy szwedzkiej w Inflantach nastąpił po zakończeniu wojny północnej (1700–1721).

⁶ L. Arbusow, *Die altlivländischen Bauernrechte. – Mitteilungen aus der livländischen Geschichte von Bruiningk*, Bd. 23.

⁷ Fr. G. v. Bunge, *Beiträge zur Kunde der liv-, esth- und curländischen Rechtquellen*, Riga–Dorpat 1832, s. 85–88.

⁸ *Volumina Legum*, t. II–VIII, wyd. Petersburg 1859 i 1860; M. Dogiel, *Codex diplomaticus...*, V (wybór tekstów dla Inflant); *Metryka Litewska* (I–1903, II–1910, III–1914) cariskas Krievijas izd.; Ch. G. von Ziegenhorn, *Staatsrecht der Hercogthümer Curland un Semgallen*, Königsberg 1772 i in.

⁹ *Статут Великого Княжества Литовского*, Вильно 1588.

¹⁰ *Schwedisches Land-Recht und des Reiches Schweden Stadt-Recht*, Riga 1709.

Po zwycięstwie nad Szwecją w czasie wojny północnej Rosja stała się imperium i tereny nadbałtyckie weszły w skład Imperium Rosyjskiego, tworząc jednolity Okręg Nadbałtycki lub Prowincję Wschodnią (Ostseeprovinzen). W tym czasie panowanie szwedzkie i polskie w Europie Wschodniej stopniowo zaczęło tracić na znaczeniu.

W okresie późniejszym rozwój prawa karnego na terenie Łotwy był nierozłącznie związany z rozwojem prawa karnego Rosji. Analizując prawo karne Łotwy od początku XVIII w., należy uwzględnić specyfikę polityczno-ekonomiczną podstawowych treści prawno-państwowych instytucji Rosji na określonym etapie jej rozwoju, gdyż Łotwa od tamtego czasu odczuwała ogromny wpływ Rosji. W tym kontekście przyjęto wyróżniać cztery etapy rozwoju współczesnego prawa karnego Łotwy:

- 1) prawo karne od XVIII w. do 1933 r. (okres rosyjski);
- 2) prawo karne od 1933 do 1940 r.;
- 3) radzieckie socjalistyczne prawo karne (okres radziecki);
- 4) prawo karne od 4 maja 1990 r. (okres postsocjalistyczny).

Po ogłoszeniu terytorium łotewskiego jako części guberni Imperium Rosyjskiego, na terenie Łotwy stopniowo zaczęto wprowadzać obowiązujące prawodawstwo rosyjskie, w szczególności moc prawną zdobyły *Sobornoje Ułożenije* z 1649 r. i *Artykuł wojskowy z krótkim objaśnieniem* Piotra I z 1715 r.

Sobornoje Ułożenije było zbiorem (kompilacją) całego prawa, w którym kilka rozdziałów poświęcono prawu karnemu. Od początku jego obowiązywania na terytorium łotewskim zostało przeprowadzone prawne rozgraniczenie czynów na umyślne, na wskutek nieostrożności i przypadkowe; zostały też wprowadzone pojęcia obrony koniecznej i wyższej konieczności, podlegacza do przestępstwa, sprawcy przestępstwa, pomocnika i ukrywającego (przestępców, przestępstwo). W systemie kar znaczące miejsce zajmowała kara śmierci (w tym również w formie zakopywania żywcem w ziemi, spalenia, wlewania do gardła roztopionego metalu, ćwiartowania ciała, łamania kołem). Jako karę szeroko stosowano okaleczenie (uszkodzenie ciała), więzienie i zesłanie. Najwięcej uwagi poświęcono przestępstwom godzącym w podstawy ustroju feudalno-pańszczyźnianego. Na pierwszym miejscu umieszczono przestępstwa religijne, następnie państwowe (zdrada państwa, zamach na życie i zdrowie cesarza i in.), wojskowe, przeciwko mieniu oraz przestępstwa przeciwko jednostce.

Artykuł wojskowy (1715) w rzeczywistości stanowił wojskowy kodeks karny bez części ogólnej. Podstawową jego treść stanowiły opisy przestępstw wojskowych: zdrady wojskowej (tajna korespondencja lub rozmowy z nieprzyjacielem), różnego rodzaju uchylania się od pełnienia służby wojskowej (dezercja, samo-okaleczenie i in.) oraz przestępstw przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej i honorowi wojskowemu, przeciwko regulaminowi pełnienia służby wartowniczej, przeciwko mieniu wojskowemu, nadużycia zwierzchników podczas pełnienia służby i in. Kary za przestępstwa wojskowe miały na celu zastraszenie.

Osiągano to nie tylko przez zagrożenie karą, ale i publiczne jej wykonanie. Kara śmierci jako sankcja bezwzględnie oznaczona przewidziana była w 74 artykułach i w 27 alternatywnie z innymi karami. Za przestępstwa popełnione w czasie wojny stosowano kary zastrzone. Artykuł wojskowy, będący wojskowym kodeksem karnym, przewidywał także powszechne przestępstwa karne: zamachy na wiarę, przestępstwa przeciwko osobie cesarza, zabójstwo, przestępstwa seksualne, podpalenie, kradzież, rabunek, fałszywą przysięgę.

Sobornoje Ułożenje i Artykuł wojskowy obowiązywały aż do 1835 r., do momentu wejścia w życie Zводу Praw Cesarstwa Rosyjskiego. Zwód Praw był wynikiem uporządkowania ustawodawstwa rosyjskiego bez zmiany treści. XV tom Zводу zawierał ustawy karne i karnoprosowe. Odrebne normy, odnoszące się do prawa karnego, znajdowały się również w XI i XIV tomie.

1 maja 1846 r. wszedł w życie Kodeks kar głównych i poprawczych (KKGP) z 1845 r. Przyjęcie tego kodeksu było wynikiem pracy nad systematyzacją ustawodawstwa Imperium Rosyjskiego. KKGP z określonymi zmianami, szczególnie z 1885 r., prawie w całości obowiązywał do 1917 r. Był kazuistyczny, wyróżniał się brakiem jednolitości i wielką liczbą artykułów (ponad 2 tysiące). Część szczególnie Kodeksu przewidywała odpowiedzialność za następujące przestępstwa: państwowe (powstanie przeciwko władzy cesarskiej, naruszenie tajemnicy państwowej, fałszowanie dokumentów, defraudacja mienia państwowego, nie-subordynacja wobec władzy i in.) oraz przeciwko jednostce (zabójstwo, spowodowanie kalectwa, zranienie, pobicie, znęcanie się i in.), przeciwko mieniu i przeciwko rodzinie (małżeństwo pod przymusem, wielożenstwo, cudzołóstwo i in.).

W KKGP został dokładnie opracowany system kar. Kary dzieliły się na kryminalne i poprawcze. Do kryminalnych zaliczano karę śmierci, katorgę i zesłanie. Karom tym towarzyszyło pozbawienie wszystkich praw majątkowych. Karą poprawczą (dla uprzywilejowanych stanów – szlachta, duchowieństwo, kupcy, honorowi obywatele i in.) było zesłanie na Syberię i zesłanie na pobyt stały do oddalonych guberni Rosji z pozbawieniem wszystkich praw stanowych i służbowych. Karom kryminalnym i poprawczym często towarzyszyły kary cielesne w postaci uderzeń batogiem (od 10 do 100 uderzeń). Oprócz podstawowych kar stosowano jeszcze dodatkowe kary: wyrażenie skruchy w cerkwi, konfiskata majątku, oddanie pod nadzór policji i in.

Kodeks z 1845 r. był pierwszą próbą kodyfikacji prawa na dużą skalę, efektem długotrwałego, skomplikowanego procesu. Stosowano go na potrzeby Imperium Rosyjskiego, które nie osiągnęło w pełni obywatelskiego rozwoju. W 1885 r. Kodeks został znowelizowany. Nowa redakcja odzwierciedlała ważne zasady demokratyczne prawa karnego. Zostały, na przykład, sformułowane zasady winy i zasada „nie ma przestępstwa, jeżeli nie przewiduje go kodeks”; system kar został zmodyfikowany stosownie do zniesienia prawa pańszczyźnianego i ustawy o ograniczeniu kar cielesnych.

Następnym etapem rozwoju prawa karnego Łotwy było opracowanie i przyjęcie Kodeksu (Ułożenia) karnego, zatwierdzonego przez Mikołaja II 22 marca 1903 r. (tzw. kodeks Tagancewa). System kar KKG 1845 r. nie odpowiadał wprowadzaniu radykalnych reform, podjętych wraz z objęciem władzy przez imperatora Aleksandra II. Stanowiło to podstawę do ponownej rewizji ustaw karnych i wydania nowego prawa karnego. Kodeks karny z 1903 r. był rozbudowanym aktem prawnym, ale nie tak kazuistycznym jak KKG¹¹.

W części ogólnej Kodeksu z 1903 r. został przewyciężony feudalno-kazuistyczny charakter, charakterystyczny dla wcześniejszych regulacji. Treść części

¹¹ Уголовное уложение 22 марта 1903 г. с изменениями по изданиям Н. С. Таганцева. Под ред. П. Н. Якоби (неофиц. издание), Книгоиздательство „Лета”, Рига 1922. Kodeks miał następującą strukturę:

Część ogólna

- Część I. O czynach przestępnych i karach w ogóle. Art. 1–72
- Dział I. Zasady ogólne. Art. 1–3
- Dział II. O zakresie mocy obowiązującej Kodeksu Karnego. Art. 4–14
- Dział III. O karach. Art. 15–38
- Dział IV. O warunkach poczytalności i o przestępczości czynów. Art. 39–47
- Dział V. O rodzajach winy. Art. 48–52
- Dział VI. O złagodzeniu i zamianie kar. Art. 53–59
- Dział VII. O okolicznościach obciążających. Art. 60–67
- Dział VIII. O okolicznościach uchylających karalność. Art. 68–72

Część szczególna

- Część II. O pogwałceniu przepisów ochraniających religię. Art. 73–98
- Część III. O buncie przeciw władzy zwierzchniej, o czynach przestępnych przeciwko osobie Cesarza i członkom Rodziny Cesarskiej. Art. 99–107
- Część IV. O zdradzie głównej. Art. 108–119
- Część V. O rozruchu. Art. 120–137
- Część VI. O nieposłuszeństwie wobec władz. Art. 138–155
- Część VII. O przeciwdziałaniu wymiarowi sprawiedliwości. Art. 156–178
- Część VIII. O pogwałceniu postanowień o powinnościach wojennej i ziemskiej. Art. 179–194
- Część IX. O pogwałceniu postanowień zabezpieczających zdrowotność powszechną. Art. 195–221
- Część X. O pogwałceniu przepisów bezpieczeństwa powszechnego i osobistego. Art. 222–239
- Część XI. O pogwałceniu postanowień zabezpieczających dobrobyt powszechny. Art. 240–261
- Część XII. O pogwałceniu przepisów zabezpieczających spokój publiczny. Art. 262–279
- Część XIII. O pogwałceniu przepisów dozoru nad moralnością publiczną. Art. 280–289
- Część XIV. O pogwałceniu przepisów dozoru nad wychowaniem młodzieży. Art. 290–291
- Część XV. O pogwałceniu przepisów dozoru nad prasą. Art. 292–309
- Część XVI. O pogwałceniu przepisów dozoru nad procederami i handlem. Art. 310–363
- Część XVII. O pogwałceniu przepisów najmu osobistego. Art. 364–377
- Część XVIII. O pogwałceniu przepisów prowadzenia robót budowlanych i korzystania z dróg komunikacji i środków porozumiewania się. Art. 378–407
- Część XIX. O przestępstwach przeciwko prawu familijnemu. Art. 408–426
- Część XX. O podrabianiu monety, papierów i znaków wartościowych. Art. 427–456
- Część XXI. O fałszu. Art. 437–452

ogólnej Kodeksu w późniejszym okresie miała duży wpływ na rozwój prawa karnego nie tylko Rosji, lecz i Łotwy.

Część szczególna Kodeksu z 1903 r. zawierała 615 artykułów i charakteryzowała się niską techniką prawniczą, zbytnią kazuistyką w formułowaniu zakazów karnoprawnych i nadmierną fascynacją ustawodawcy dyspozycjami przy tworzeniu konkretnych norm.

Po 1917 r. Kodeks z 1903 r. nadal obowiązywał na Łotwie, w Polsce, Estonii i na Litwie. Na podstawie tego Kodeksu z niewielkimi korektami, związanymi ze zmianą sytuacji społeczno-politycznej na Łotwie, został opracowany i 1 sierpnia 1933 r. wszedł w życie nowy Kodeks karny, który obowiązywał w latach niepodległości Łotwy.

Wprowadzenie władzy radzieckiej na terytorium Łotwy i przyłączenie jej do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w 1940 r. oznaczało szybką zmianę obowiązującego ustawodawstwa karnego na Łotwie. Dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 6 listopada 1940 r. „O czasowym stosowaniu ustawodawstwa karnego, cywilnego i prawa pracy RFSRR na terytorium Litewskiej, Łotewskiej i Estońskiej Radzieckiej Socjalistycznej Republiki” rozpatrywanie spraw, wydawanie wyroków i orzeczeń w sprawach karnych przez sądy Łotwy odbywało się zgodnie z kodeksami obowiązującymi na terytorium radzieckiej Federacji Rosyjskiej. Ażeby zrozumieć specyfikę prawa karnego, obowiązującego na Łotwie od 1940 do 1961 r., należy brać pod uwagę następujące okoliczności.

-
- Część XXII. O pozbawieniu życia. Art. 453–466
Część XXIII. O uszkodzeniu cielesnym i gwałcie nad osobą. Art. 467–479
Część XXIV. O pojedynku. Art. 481–488
Część XXV. O pozostawieniu w niebezpieczeństwie. Art. 489–497
Część XXVI. O przestępstwach przeciwko moralności osobistej. Art. 489–512
Część XXVII. O nierządzie. Art. 513–529
Część XXVIII. O zniewadze. Art. 530–540
Część XXIX. O ujawnieniu tajemnic. Art. 541–546
Część XXX. O uszkodzeniu mienia, środków komunikacji, znaków ostrzegawczych, granicznych i tym podobnych oraz innych przedmiotów. Art. 547–570
Część XXXI. O ukryciu znalezionej, przywłaszczeniu cudzej własności i nadużyciu zaufania. Art. 571–580
Część XXXII. O kradzieży, rozboju i wymuszaniu. Art. 581–590
Część XXXIII. O oszustwie. Art. 591–598
Część XXXIV. O bankructwie, lichwie i innych wypadkach karalnej nieuczciwości majątkowej. Art. 599–619
Część XXXV. O przestępstwach przeciwko prawom autorskim i przywilejom na wynalazki. Art. 620–622
Część XXXVI. O samowolnym korzystaniu z cudzego majątku. Art. 623–635
Część XXXVII. O przestępstwach na służbie państwowej i społecznej. Art. 636–687

Kodeks karny (dalej: k.k.) RSFRR z 1926 r. wszedł w życie 1 stycznia 1927 r. i był skonstruowany w sposób całkowicie odmienny. Wyrazem tego jest układ kodeksu¹².

Pojawienie się w ZSRR w latach 20. XX wieku źródła prawa karnego w takiej postaci tłumaczone jest przeciwdziałaniem idei o naturze i pochodzeniu prawa karnego. Z jednej strony swoje pozycje umacniała nauka marksistowsko-leninowska o państwie, której podstawowe założenia wyjaśniały klasowy charakter prawa karnego, z drugiej zaś strony dość popularne były idee szkoły socjologicznej w prawie karnym, której zwolennikami byli prawnicy wykształceni przed 1917 r. Późniejszy rozwój prawa karnego w ZSRR bezpośrednio opierał się na tym, iż radziecka nauka o prawie, kierująca się metodą materializmu dialektycznego, powinna była prowadzić analizę materiału normatywnego w połączeniu z zadaniami polityki partii komunistycznej i rządu radzieckiego w dziedzinie budowy socjalizmu, następnie zaś komunizmu¹³.

Źródłami prawa karnego w ZSRR były także Dekrety Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, np. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 4 czerwca 1947 r. „O odpowiedzialności karnej za kradzież własności państwowej i społecznej”, Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 7 kwietnia 1948 r. „O odpowiedzialności karnej za wyrób i sprzedaż samogonu”, Dekret Prezydium

¹² Struktura k.k. (1926) przedstawiała się w sposób następujący:

Część ogólna

- Rozdział 1. O zadaniach ustawodawstwa karnego RFSRR.
- Rozdział 2. Granice obowiązywania Kodeksu karnego.
- Rozdział 3. Ogólne zasady polityki karnej RFSRR.
- Rozdział 4. O środkach obrony społecznej stosowanych zgodnie z Kodeksem karnym w stosunku do osób, które popełniły przestępstwo.
- Rozdział 5. O trybie stosowania środków obrony społecznej o charakterze sądowo-poprawczym.
- Rozdział 6. O skazaniu warunkowym.

Część szczególna

- Rozdział 1. Przestępstwa przeciwko państwu:
 - a) przestępstwa kontrrewolucyjne.
 - b) przestępstwa przeciwko systemowi rządzenia szczególnie niebezpieczne dla ZSRR.
- Rozdział 2. Inne przestępstwa przeciwko systemowi rządzenia.
- Rozdział 3. Przestępstwa związane ze sprawowaniem urzędu (służbowe).
- Rozdział 4. Naruszenie zasad o oddzieleniu Cerkwi od państwa.
- Rozdział 5. Przestępstwa gospodarcze.
- Rozdział 6. Przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu, wolności i godności jednostki.
- Rozdział 7. Przestępstwa przeciwko mieniu.
- Rozdział 8. Naruszenie przepisów o ochronie zdrowia, bezpieczeństwa społecznego i porządku publicznego.
- Rozdział 9. Przestępstwa wojskowe.
- Rozdział 10. Przestępstwa stanowiące przeżytek obyczajowości rodowej.

¹³ *Курс советского уголовного права*, в 6 т, т. 1, Наука, Москва 1970, s. 36.

Rady Najwyższej ZSRR z dnia 4 stycznia 1949 r. „O zaostreniu odpowiedzialności za gwałt” i in.

Dodatkowy i pomocniczy charakter w stosunku do obowiązującego radzieckiego ustawodawstwa karnego miały:

- 1) postanowienia programowe Plenum Sądu Najwyższego ZSRR;
- 2) postanowienia Plenum Sądu Najwyższego i innych izb Sądu Najwyższego ZSRR oraz orzeczenia Izby Karno-Sądowej dotyczące konkretnych spraw;
- 3) zarządzenia i instrukcje Ministerstwa Sprawiedliwości ZSRR i republik związkowych, ministerstw sprawiedliwości republik związkowych.

Powyższe akty nie były źródłami prawa, nie miały mocy prawnej, nie były bezpośrednią formą wyrażenia woli kierowniczych organów władzy państwowej, lecz były niezbędne do prawidłowego zrozumienia i prawidłowego stosowania w praktyce norm ustawodawstwa karnego¹⁴.

W czasie krótkiej okupacji niemieckiej na Łotwie na równi z przywróconym łotewskim Kodeksem karnym (Sodu likumi) z 1933 r. obowiązywało także niemieckie prawo karne. Na podstawie postanowienia „O stosowaniu niemieckiego prawa karnego w zajętych okręgach wschodnich”, przyjętego w Berlinie 19 grudnia 1941 r. i postanowienia „O uzgodnieniu przepisów miejscowego prawa karnego z niemieckim Kodeksem karnym we wschodnim niemieckim komisaracie”, przyjętego 28 września 1942 r., na terytorium Łotwy stosowano różne kodeksy karne w stosunku do różnych warstw społecznych. Podział ludności przeprowadzony był wg zasady narodowościowej¹⁵.

W 1958 r. zostały przyjęte *Podstawy ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych*. Powstały one w okresie „odwilży chruszczowskiej” i stanowiły krok naprzód w kierunku demokratyzacji polityki karnej i ustawodawstwa karnego. Odejście od stalinowskiej spuścizny w sferze stosowania prawa karnego uwidoczniło się w pierwszej kolejności w rezygnacji ze stosowania analogii w prawie karnym i przejściu do zasady *nullum crimen nulla poena sine lege*. Jednocześnie z *Podstawami* zostały przyjęte: Ustawa o odpowiedzialności karnej za przestępstwa państwowe i Ustawa o odpowiedzialności karnej za przestępstwa wojskowe. Wraz z pozytywnymi zmianami w ustawodawstwie karnym należy też podkreślić fakt, że *Podstawy ustawodawstwa karnego* formułowane były jednak z pozycji głoszenia teorii o klasowym pochodzeniu radzieckiego ustawodawstwa karnego i jego pozornym przeciwieństwie do burżuazyjnego prawa karnego oraz wychodziły z nadrzędnej zasady partyjności (monopartii komunistycznej).

Podstawy ustawodawstwa karnego ZSRR stanowiły bazę ideologiczną dla opracowywanych nowych ustaw karnych republik związkowych. Na podstawie

¹⁴ М. Д. Шаргородский, *Уголовный закон*, Москва 1948, s. 126.

¹⁵ J. Lazdiņš, *Nacistiskās Vācijas okupācijas perioda Latvijas tiesības (1941–1945). Tiesību spoguļis I. Zin. rakstu krājums*, Rīga 1999, s. 33.

Ustawy Łotewskiej SRR „O zatwierdzeniu Kodeksu karnego Łotewskiej SRR” z 6 stycznia 1961 r. i Dekretu Prezydium Rady Najwyższej Łotewskiej SRR „O trybie wprowadzenia w życie Kodeksu karnego i Kodeksu postępowania karnego z 25 marca 1961 r., od 1 kwietnia 1961 r. na terytorium Łotwy obowiązywał Kodeks karny Łotewskiej SRR¹⁶.

Kodeks karny Łotewskiej SRR zawierał ogółem 258 art. i był w całości zgodny z *Podstawami ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych*. Zawierał też wszystkie jego wady i zalety. Antydemokratycznym niedociągnięciem tego kodeksu była niezgodność z powszechnie uznanymi międzynarodowymi normami o prawach i wolnościach człowieka i ideami budowy państwa prawa.

4 maja 1990 r. w historii rozwoju Łotwy jako demokratycznego państwa prawa nastąpił nieodwracalny zwrot: Rada Najwyższa Łotewskiej SRR przyjęła postanowienie „O przywróceniu niepodległości Republiki Łotewskiej”. Od tego momentu społeczeństwo łotewskie zadecydowało o wartościach i kierunku tworzenia cywilizowanego demokratycznego państwa prawa. Okoliczność ta wpłynęła także na wyobrażenia o aksjologii prawa, w tym również karnego. Znalazło to wyraz w przygotowaniu i utworzeniu nowego zbioru norm, regulującego stosunki w sferze prawa karnego. Jednakże specyfika okresu przejściowego od władzy radzieckiej do demokratycznego państwa prawa na Łotwie potrzebowała znacznego czasu i różnorodności zmian aktów normatywnych zawierających normy prawa karnego. Podjęto szereg działań. Po pierwsze, w celu potwierdzenia deklaracji o odejściu od systemu władzy radzieckiej, na czas przygotowywania nowego aktu ustawodawczego, regulującego stosunki w sferze prawa karne-

¹⁶ Struktura k.k. Łotewskiej SRR przedstawiała się następująco:

Część ogólna

Rozdział pierwszy.	Przepisy ogólne.
Rozdział drugi.	O przestępstwie.
Rozdział trzeci.	O karze.
Rozdział czwarty.	O wymiarze kary i o zwolnieniu od kary.
Rozdział piąty.	Środki przymusu o charakterze medycznym i wychowawczym.

Część szczególna

Rozdział pierwszy.	Przestępstwa przeciwko państwu: 1) szczególnie niebezpieczne przestępstwa przeciwko państwu. 2) inne przestępstwa przeciwko państwu.
Rozdział drugi.	Przestępstwa przeciwko własności socjalistycznej.
Rozdział trzeci.	Przestępstwa przeciwko jednostce.
Rozdział czwarty.	Przestępstwa przeciwko prawom politycznym, pracowniczym i innym obywateli.
Rozdział piąty.	Przestępstwa przeciwko własności osobistej obywateli.
Rozdział szósty.	Przestępstwa gospodarcze.
Rozdział siódmy.	Przestępstwa służbowe.
Rozdział ósmy.	Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości.
Rozdział dziewiąty.	Przestępstwa przeciwko porządkowi sprawowania władzy.
Rozdział dziesiąty.	Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu społecznemu, porządkowi publicznemu i zdrowiu ludności.
Rozdział jedenasty.	Przestępstwa wojskowe.

go, została zmieniona nazwa z „Kodeksu karnego Łotewskiej SRR” na „Kodeks Karny Republiki Łotewskiej”, oczywiście bez wnoszenia istotnych zmian w treści norm. Po drugie, zostały przeprowadzone poważne prace w tworzeniu naukowych podstaw prawa karnego Łotwy. Znalazło to odzwierciedlenie w tym, że pojęcie „prawo karne” na Łotwie przyjęto obecnie rozpatrywać w trzech znaczeniach:

1. Prawo karne – to dziedzina nauk prawnych.
2. Prawo karne – to teoria naukowa.
3. Prawo karne – to ogół norm prawnych, regulujących stosunki prawne.

Powyższa okoliczność wymaga, aby w procesie analizy współczesnego pojęcia „prawo karne”, używanego obecnie na Łotwie, z konieczności przewidzieć uściślenie znaczenia pojęcia „prawo karne”.

Prawo karne jako dziedzina nauk prawnych utrwalone jest przez Akademię Nauk Republiki Łotewskiej w spisie pod Nr 19 „Nauki prawne”. System nauk prawnych Republiki Łotewskiej do 2001 r. był reprezentowany pięcioma dziedzinami:

1. Historia i teoria prawa.
2. Prawo cywilne.
3. Prawo karne.
4. Prawo państwowe.
5. Prawo międzynarodowe.

Taki podział nauk prawnych na Łotwie jest logicznie uzasadniony i tradycyjnie uznawany w środowisku akademickim prawników. 13 marca 2001 r. nastąpił jednak „przewrót” w naukach prawnych Łotwy. Z inicjatywy A. Kavalijerisa i Z. Indrikovsa¹⁷ Łotewska Rada ds. nauki decyzją Nr 2–3–1 z 13 marca 2001 r. „O utworzeniu nowej poddziedziny w dziedzinie nauk prawnych” wprowadziła utworzenie nowych dziedzin nauk prawnych: „Prawo policyjne” i „Kryminalistyka i teoria działalności operacyjnej”. System nauk prawnych Republiki Łotewskiej po 13 marca 2001 r. jest więc reprezentowany następującymi dziedzinami:

1. Historia i teoria prawa.
2. Prawo cywilne.
3. Prawo karne.
4. Prawo państwowe.
5. Prawo międzynarodowe.
6. Prawo policyjne.
7. Kryminalistyka i teoria działalności operacyjnej.

¹⁷ Dokładniej, zob.: A. Kavalijeris, *Par priekšlikumu apstiprināt juridiskās zinātnes nozarē divas jaunas apakšnozares*, [w:] *Ziņojums LZP Ekonomikas un tiesību nozaru ekspertu komisijas priekšsēdētājam prof. dr. hab. ek. A. Sproģa k-gam*. 2001.25.01; Z. Indrikovs, *Par jaunu juridiskā zinātnes apakšnozaru izveides nepieciešamību*, [w:] *Ziņojums LZP Ekonomikas un tiesību nozaru ekspertu komisijas priekšsēdētājam prof. dr. hab. ek. A. Sproģa k-gam*. 2000.25.01.

Inicjatorami owego „przewrotu” są dwaj zwolnieni do rezerwy generałowie radzieckiej milicji A. Kavalijeris i Z. Indrikovs, w tamtym czasie piastujący wysokie stanowiska w Akademii Policyjnej Łotwy. Autorzy niniejszego artykułu swój punkt widzenia na temat antynaukowości tworzenia poddziedziny nauki prawnej „Kryminalistyka i teoria działalności operacyjnej” przedstawiali wcześniej¹⁸. W takiej postaci nauka prawna skierowana jest przede wszystkim na zaspokojenie potrzeb policyjnego państwa. Państwo policyjne charakteryzuje się tym, że w takim państwie następuje podporządkowanie wszystkich nieograniczonej władzy grupki ludzi i sprawowana jest pełna kontrola wszystkich stron życia zarówno społecznego, jak i osobistego obywateli.

Nauka prawa pełni szczególną rolę w systemie nauk. „Upolitycznienie” nauki tłumaczone jest tym, że władza w jakimkolwiek państwie formułowana jest językiem prawniczym i utrwalana środkami prawnymi. Dlatego stan nauki prawnej można traktować jako wskaźnik realnej władzy politycznej. Mając na uwadze sytuację polityczną na Łotwie i w Europie w tamtym czasie (w 2001 r. Łotwa rozpoczęła negocjacje na temat przystąpienia do Unii Europejskiej) i to, jakimi środkami i metodami ww. osoby zdołały zalegalizować antynaukowe, antydemokratyczne wyobrażenie o nauce prawa na Łotwie, jednoznacznie możemy określić „przewrót” w nauce prawnej Łotwy jako dobrze przemyślaną prowokację, skierowaną na dyskredytację łotewskiej nauki w oczach społeczności międzynarodowej. Jedynym akademickim prawnikiem, który popierał i sprzyjał „przewrotowi” w naukach prawnych Łotwy w 2001 r. był wykładowca i funkcjonariusz wydziału prawa Uniwersytetu Łotewskiego – K. Torgans¹⁹. A. Kavalijeris, Z. Indrikovs, K. Torgans i ich zwolennicy określają prawo państwowe i prawo policyjne jako pojęcia gatunkowe. Jednak o gotowości społeczeństwa obywatelskiego do wystąpienia przeciwko miłośnikom podobnych awantur politycznych może zaświadczyć następujący fakt: ani zmian strukturalnych, ani zmian w programach kształcenia prawników w Uniwersytecie Łotewskim, będącym flagą nauki prawnej, ww. „przedstawiciele nauki na Łotwie” nie zdołali wprowadzić.

Współczesne pojęcie na temat dziedziny nauki prawnej Łotwy „Prawo karne” rozpatruje trzy podstawowe kierunki badań naukowych w granicach danej dziedziny. Kierunkami tymi są: prawo karne, proces karny i prawo wykonawcze, które zapewniają naukowe uzasadnienie stosowania prawa karnego.

Drugie znaczenie pojęcia „prawo karne” przedstawione jest w postaci teorii naukowej, tj. systemu obiektywnie, logicznie niesprzecznej wiedzy naukowej,

¹⁸ V. Terehovich, E. Nīmande, *Logically Methodological Aspects of Positioning Criminalistics in the System of Scientific Knowledge*, „Jurisprudencija”, nr 65(57), LTU, Vilnius 2005; В. Н. Терехович, Э. В. Ниманде, *Проблема определения места криминалистики в системе научного знания*. Вестник криминалистики. Вып. 3 (23). Спарк, Москва 2007; V. Terehovičs, E. Nīmande, *Kriminālistikas vieta zināšanu sistēmās*, „Jurista vārds”, nr 2 (506), 15.01.2008.

¹⁹ *Материалы заседания экспертной комиссии отраслей юридической и экономической наук Академии наук Латвии 7 февраля 2001 года.*

będącej podstawą uregulowania stosunków karnoprawnych. Współczesne wyobrażenie o strukturze prawa karnego jako teorii naukowej przedstawiane jest w następujący sposób:

1. Część ogólna teorii prawa karnego:
 - a) historia rozwoju teorii prawa karnego;
 - b) system prawa karnego;
 - c) metody, środki i zasady poznania wiedzy w zakresie prawa karnego.
2. Część szczególna teorii prawa karnego:
 - a) nauka o przestępstwie;
 - b) nauka o karze.

Treść i struktura teorii prawa karnego określa odrębność metodologiczną karnoprawnego poznania realnej rzeczywistości.

Trzecie znaczenie pojęcia „prawo karne” przedstawione jest jako system norm karnoprawnych pod ogólną nazwą „Ustawa karna” (dalej kodeks karny, w skrócie: k.k.). Kodeks karny Łotwy (*Kriminallikums*) został przyjęty 17 czerwca 1998 r. i wszedł w życie 1 kwietnia 1999 r. Jest on jedynym źródłem prawa karnego na Łotwie. Można go zdefiniować jako logicznie zorganizowany system norm karnoprawnych, dający ogólne pojęcie o niebezpiecznych dla jednostki, społeczeństwa i państwa czynach, określający rodzaje i środki kar za popełnienie czynów, nazywanych czynami przestępczymi.

Kodeks ma następującą strukturę:

Część ogólna

1. Przepisy ogólne (Rozdział I);
2. Czyn przestępczy (Rozdział II);
3. Okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną (Rozdział III);
4. Kary (Rozdział IV);
5. Definicja kary (Rozdział V);
6. Zwolnienie od odpowiedzialności karnej i kary (Rozdział VI);
7. Odrębność odpowiedzialności karnej niepełnoletnich (Rozdział VII);
8. Środki przymusu o charakterze medycznym (Rozdział VIII);
9. Środki oddziaływania przymusowego stosowane wobec osób prawnych (Rozdział VIII);

Część szczególna

1. Przestępstwa przeciwko ludzkości, pokojowi, wojenne, ludobójstwo (Rozdział IX);
2. Przestępstwa przeciwko państwu (Rozdział X);
3. Czyny przestępcze przeciwko środowisku (Rozdział XI);
4. Pozbawienie życia (Rozdział XII);
5. Czyny przestępcze przeciwko zdrowiu obywatela (Rozdział XIII);
6. Czyny przestępcze przeciwko podstawowym prawom i wolnościom obywatela (Rozdział XIV);

5. Czyny przestępcze przeciwko wolności, czci i godności obywatela (Rozdział XV);
8. Czyny przestępcze przeciwko moralności i nietykalności cielesnej (Rozdział XVI);
9. Czyny przestępcze przeciwko rodzinie i niepełnoletnim (Rozdział XVII);
10. Czyny przestępcze przeciwko mieniu (Rozdział XVIII);
11. Czyny przestępcze w gospodarce narodowej (Rozdział XIX);
12. Czyny przestępcze przeciwko bezpieczeństwu publicznemu i porządkowi społecznemu (Rozdział XX);
13. Czyny przestępcze przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (Rozdział XXI);
14. Czyny przestępcze przeciwko porządkowi sprawowania władzy (Rozdział XXII);
15. Czyny przestępcze przeciwko wymiarowi sprawiedliwości (Rozdział XXIII);
16. Czyny przestępcze w sferze służby państwowej (Rozdział XXIV);
17. Czyny przestępcze w sferze służby wojskowej (Rozdział XXV).

Struktura układu norm karnoprawnych w k.k. Łotwy odzwierciedla wykorzystanie systemu kategorii „powszechne, szczególne, pojedyncze”.

Struktura części szczególnej k.k. tworzona była na bazie dwu podstawowych zasad: zasady wartości społecznej i zasady przedmiotu rodzajowego. Zasada wartości społecznej przewiduje odzwierciedlanie w ustawie karnej priorytetów w hierarchii wartości społecznych, które chronione są prawem karnym. Uwzględniając przestrzeganie zasady wartości społecznej, część szczególna k.k. powinna zawierać trzy podstawowe bloki, opisujące rodzaje zamachów na podstawowe wartości społeczne. Przy czym bloki powinny być umieszczone w takiej kolejności, w której uwidoczniła byłaby hierarchia ochrony podstawowych wartości społecznych.

W okresie radzieckim hierarchia wartości społecznych określona była w takim oto porządku: 1. Państwo. 2. Społeczeństwo. 3. Jednostka. Najwyższą wartość społeczną stanowiło państwo i interesy państwa były oceniane wyżej aniżeli interesy społeczeństwa i jednostki, wszystko było podporządkowane interesom państwa. Na przykład w komentarzach do k.k. Łotewskiej SRR autorzy wprost wskazywali na to, że radzieckie ustawodawstwo karne, chroniąc ustrój społeczny i państwowy, uznaje za najcięższe przestępstwa wszystkie czyny, które skierowane są na osłabienie Państwa Radzieckiego²⁰. W połączeniu słów „interesy państwa” pojawia się sprzeczność. Istnieją tylko dwie rzeczywistości społeczne – indywidualum (jednostka) i społeczeństwo. Państwo to abstrakcja, polityczna forma organizacji społeczeństwa, a forma nie może mieć interesów.

²⁰ *Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri*, Autoru grupa J. Dzeniša un A. Niedres vispārīgā redakcijā, Avots, Rīga 1982. g. 7.lpp.

Współczesne wyobrażenie o budowie społeczeństwa demokratycznego na Łotwie opiera się na przestrzeganiu zasady, zgodnie z którą człowiek (indywiduum, jednostka) jest najwyższą wartością społeczną, hierarchia wartości społecznych zaś może być przedstawiona w takiej oto kolejności: 1. Jednostka. 2. Społeczeństwo. 3. Państwo. Tak więc priorytetem jest ochrona praw i interesów jednostki, następnie społeczeństwa i dopiero potem państwa. Struktura części szczególnej k.k. Łotwy świadczy o nieprzygotowaniu dzisiejszych polityków do otwartego i stanowczego opowiedzenia się za budowę państwa demokratycznego, w którym najwyższą wartością społeczną jest człowiek.

Wykorzystanie zasady przedmiotu rodzajowego przewiduje tworzenie w części szczególnej k.k. Łotwy systemu opisu konkretnych czynów przestępczych z uwzględnieniem przedmiotu rodzajowego znamion czynu przestępczego.

Proces zmian k.k. Łotwy przez wnoszenie poprawek następuje dość dynamicznie. Od dnia wejścia w życie k.k. Łotwy wniesiono 29 poprawek. Zmiany współczesnego k.k. Łotwy odzwierciedlają nie tylko dynamikę rozwoju ważnych procesów zachodzących w społeczeństwie łotewskim, ale też stopniowe osiągnięcie zgodności z normami prawa międzynarodowego. Proces zmian części ogólnej k.k. Łotwy oparty jest na rozwoju poglądów naukowych na temat przestępstw i kar. Proces zmian części szczególnej następuje kosztem dekryminalizacji czynów przestępczych i kryminalizacji czynów wcześniej przyjmowanych za czyny słuszne, uzasadnione.